

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.32>

ПРАВО І КУЛЬТУРА: ВЗАЄМОДІЯ, ВЗАЄМОВПЛИВ ТА КУЛЬТУРНО ЧУТЛИВА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ В УКРАЇНІ

Сенич Ю.Я.,

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

Актуальність теми. Право не може існувати поза культурним середовищем, оскільки саме культура формує уявлення про справедливість, добро і зло, межі свободи та відповідальності. Водночас право, закріплюючи певні правила і цінності, впливає на розвиток культури, спрямовує її в бік утвердження гуманістичних і демократичних принципів.

У сучасних умовах глобалізації та трансформації суспільства особливої актуальності набуває культурно чутливе тлумачення та застосування права. Ігнорування культурних особливостей може призводити до формального сприйняття норм, їх неприйняття суспільством і навіть до правового нігілізму. Тому важливо, щоб у процесі правотворення та правозастосування враховувалися традиції, моральні засади та історичний досвід українського народу.

Таким чином, право варто розглядати не лише як інструмент регулювання, а й як культурний феномен, що виражає і водночас формує ідентичність суспільства. Саме через цю взаємодію можна забезпечити ефективність правових норм і підвищити рівень правосвідомості громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні аспекти юридичної термінології були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких варто відзначити Ralf Michaels, Susan S. Silbey, Трихліб К. О., Щубелку Н. В. та Костицького В. В. Їхні праці заклали підґрунтя для розуміння термінології права не лише як сукупності технічних понять, а й як

інструменту, що відображає культурні, соціальні та ціннісні особливості суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право й культура в Україні перебувають у постійному взаємовпливі: правові норми народжуються з локальних цінностей, мовних і символічних кодів, а далі самі формують нові зразки поведінки, очікування справедливості та канали взаємодії громадян з інституціями. Саме це і фіксує поняття «правова культура» як мережа цінностей та установок щодо права і правових інститутів, що пояснює, коли, чому і де люди звертаються до права або уникають його (класичні підходи Л. Фрідмана; подальший розвиток у працях С. Сілбі про «правову свідомість») [1].

У цьому сенсі правова культура – це не лише знання про норми, а мережа ціннісних установок і практик довіри, яка пояснює, коли люди звертаються до права, а коли – до альтернативних, неформальних механізмів. Для України з її регіональною різноманітністю особливо відчутна дія правового плюралізму: державне право співіснує з професійними кодексами, звичаями й локальними практиками, тому однаково сформульовані правила працюють по-різному в різних спільнотах [2]. Наприклад, конституційні орієнтири мають не лише декларативний, а й виразно стимулювальний вимір: стаття 23 Конституції України [3] задає людиноцентричний вектор політик, закріплюючи право кожного на вільний розвиток особистості за умови поваги до прав інших. Це спонукає державу підтримувати освіту, науку, підприємництво, куль-

туру й створювати умови для самореалізації. Стаття 38 [3] підсилює культуру участі, гарантуючи громадянам реальний вплив на державні справи – через вибори, референдуми, доступ до державної служби та інші форми демократії участі.

Доповнюючи, ці норми задають і практичні орієнтири для публічної влади: розвивати механізми залучення (громадські консультації, петиції, бюджети участі, громадські ради), забезпечувати «просту мову» в актах та рішеннях, цифрові канали участі (е-демократія), рівний і недискримінаційний доступ до процесів ухвалення рішень, а також формують критерії оцінювання політик – інклюзивність, рівень залучення громадян, зростання довіри до інституцій – і слугують правовим стимулом для активної, відповідальної громадянської поведінки.

Українське суспільство вирізняється регіональною різноманітністю правових звичок та очікувань. Там, де вища довіра до інституцій і процедур, громадяни частіше звертаються до судів і адміністративних механізмів. За дефіциту довіри зростає роль неформальних практик. На праворозуміння впливають також мова спілкування, урбанізація, локальна історична пам'ять, досвід війни й мобілізації громад. Це вимагає адаптації комунікації, процедур і способів виконання норм до адресатів у конкретних регіонах і спільнотах.

Право можна розглядати як елемент культури, адже воно закріплює цінності суспільства та визначає стандарти поведінки. З іншого боку, культура впливає на сприйняття і реалізацію права, визначає рівень правосвідомості та правової культури громадян.

Взаємозв'язок між культурою та правом має тривалу інтелектуальну традицію. Ще Шарль-Луї Монтеск'є у праці «Дух законів» (1748) наголошував на важливості врахування географічних та культурних особливостей народу під час формування позитивного права. У XIX столітті утвердилася ідея права як культурного надбання певної нації та прагнення визначити його «дух». Саме тоді

поняття «культура» почали застосовувати для характеристики вищого етапу розвитку права, що долав вузький партикуляризм попередніх стадій. Фрідріх Карл фон Савінії, розглядаючи право як продукт культури, акцентував не стільки на національному «*Volksgeist*», обмеженому межами німецького суспільства, скільки на європейській правовій традиції еліт [1]. На нашу думку, ідеї, висловлені ще Монтеск'є та Савінії, залишаються надзвичайно актуальними й сьогодні. Право не може існувати відірвано від культурного середовища, у якому воно формується та функціонує. Культурні традиції, історична пам'ять, менталітет народу, а також його соціальні цінності значною мірою визначають зміст і характер правових норм. Тому спроби запроваджувати право без урахування культурних особливостей призводять до його формального існування, без реального впливу на суспільні відносини. У цьому сенсі право можна розглядати не лише як інструмент регулювання, а й як спосіб культурної ідентифікації суспільства, який засвідчує його зрілість і ціннісні орієнтири.

Наприклад, сучасна Україна переживає процес реформування правової системи в умовах європейської інтеграції. Формальне запозичення норм Європейського Союзу не завжди дає очікуваний результат, оскільки правові стандарти потребують культурної адаптації. Зокрема, інститут антикорупційних органів був створений за європейськими зразками, але його ефективність значною мірою залежить від рівня правової культури громадян і їх готовності сприймати нові механізми як власну цінність, а не лише як зовнішнє нав'язування. Цей приклад підтверджує, що право в Україні може успішно функціонувати лише тоді, коли воно вкорінене у національний культурний контекст, враховує традиції, суспільні уявлення про справедливість і водночас орієнтується на загальнолюдські цінності.

У XX столітті Макс Вебер започаткував порівняльну культурну соціологію права та висунув концепцію раціональності як визначальної риси західної правової культури. Його

підхід зберігає актуальність і сьогодні, хоча сам Вебер наголошував на істотних відмінностях між правовими сім'ями, зокрема цивільним та загальним правом. У цьому контексті правова культура постає проміжним явищем між правом і культурою, що зумовлює нечіткість її меж. У поширеному розумінні вона є культурним підґрунтям права, яке забезпечує його функціонування та наповнює змістом. Сюди відносяться уявлення про роль права в суспільстві, його джерела, баланс між владними інституціями та правовими суб'єктами. Водночас більшість цих елементів можна розглядати і як складові самого права, якщо не обмежувати його виключно нормативним виміром [1]. Тому чітке розмежування понять «право» і «правова культура» залишається предметом наукової дискусії. Вважаємо, що така дискусійність у визначенні меж між правом і правовою культурою є закономірною, адже право не може існувати у відриві від суспільних уявлень, цінностей та культурних традицій. Норми, закріплені в законах, набувають реальної сили лише тоді, коли вони сприймаються суспільством як справедливі та легітимні. Саме тому правова культура виконує інтегративну функцію, поєднуючи нормативний зміст права з культурними орієнтирами суспільства. У сучасних умовах глобалізації та європейської інтеграції України особливого значення набуває культурно чутливе впровадження правових норм, адже лише таким чином можна досягти їх ефективності та уникнути формалізму в правозастосуванні.

Подібні труднощі виникають і щодо співвідношення правової та загальної культури. Часто правову культуру визначають як ту її частину, що пов'язана безпосередньо з правом. Проте, оскільки право пронизує майже всі сфери життя, провести чітку межу між ними складно. У цьому плані доцільним є підхід Лоуренса М. Фрідмана, який виокремив внутрішню та зовнішню правову культуру. Перша охоплює ставлення до права професійних суб'єктів (суддів, адвокатів, юристів),

тоді як друга відображає сприйняття права суспільством загалом. Юридичні соціологи надають перевагу дослідженню зовнішньої правової культури, а представники правової доктрини – внутрішньої. У міру зростання автономності правової системи значення внутрішньої правової культури істотно зростає [1; 2]. Відзначаємо, що поділ, запропонований Лоуренсом М. Фрідманом, добре відображає динаміку цього явища: внутрішня культура створює «каркас» правової системи через ставлення фахівців, тоді як зовнішня культура наповнює його змістом завдяки суспільному сприйняттю. Баланс між цими двома рівнями є критично важливим: надмірна замкненість внутрішньої правової культури призводить до відриву юристів від потреб суспільства, тоді як надмірна орієнтація лише на зовнішню культуру може знизити професійні стандарти й ефективність правозастосування.

Тому, на нашу думку, в умовах демократичного розвитку і цифровізації саме синергія внутрішньої та зовнішньої правової культури визначає життєздатність правової системи. Суспільство очікує від юристів не лише високої професійності, а й здатності комунікувати право доступною мовою, враховувати соціальний контекст і зміни правосвідомості. Це означає, що правова культура є одночасно і відображенням рівня зрілості суспільства, і індикатором стану правової держави.

Звідси випливає, що у науковій літературі право визначається не лише як система загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою та забезпечених її примусовою силою, але й як явище з ціннісним виміром. Воно уособлює уявлення суспільства про справедливість, рівність і свободу [4], а тому виступає не тільки регулятором суспільних відносин, а й важливим культурним феноменом, який відображає мораль, традиції та історичний досвід.

Культура ж у широкому розумінні постає як система матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі історичного розвитку. Вона охоплює звичаї, мораль,

релігійні вірування, мистецтво, мову та інші форми суспільного життя. У вузькому сенсі культура може трактуватися як «сукупність духовних цінностей та соціальних норм, що визначають поведінку людини і суспільства» [5]. Саме тому взаємодія права і культури є взаємозумовленою: право не лише формує соціальні стандарти, а й відображає культурні особливості, що зумовлюють його зміст та ефективність.

Соціологічні дослідження свідчать про низький рівень довіри до судової системи та органів влади в Україні, що означає: навіть якісні правові норми нерідко сприймаються суспільством як формальні та відірвані від реальних потреб. Водночас внутрішня правова культура, яка охоплює професійні стандарти юристів, суддів та адвокатів, поступово набуває більшої автономності, адже формується корпус правників, орієнтований на європейські стандарти верховенства права. Прикладом цього є судова реформа, що запровадила нові процедури відбору та оцінювання суддів із залученням міжнародних експертів. Проте проблема полягає у тому, що ці два рівні – внутрішній і зовнішній – не завжди узгоджуються: високі очікування та запити суспільства часто не корелюють із практиками правозастосування, тому навіть після реформ рівень довіри відновлюється повільно. Водночас розвиток цифрових сервісів, зокрема застосунку «Дія» та електронних судів, сприяє зміцненню зовнішньої правової культури, адже робить право більш доступним і зрозумілим для громадян. Для професійної спільноти це водночас виклик – необхідність опановувати нові технології та забезпечувати їх безпечне й якісне застосування. Додатково важливу роль відіграє оновлення правничої освіти: університети дедалі більше впроваджують практико-орієнтовані програми та міжнародні стандарти, що сприяє зростанню внутрішньої правової культури майбутніх юристів. На відміну від України, у країнах Європейського Союзу, зокрема в Нідерландах, Німеччині та Франції, вну-

трішня й зовнішня правова культура значно більш узгоджені. Тут високий професіоналізм суддів та адвокатів поєднується з довірою громадян до правових інститутів. Люди не лише дотримуються законів, а й сприймають право як дієвий інструмент захисту своїх інтересів. Це формує своєрідне «замкнене коло довіри»: професійна культура підтримує авторитет права, а суспільна довіра зміцнює незалежність юристів і суддів.

Україна нині перебуває у процесі поступового наближення до такого європейського балансу, і ключове завдання полягає у тому, щоб внутрішня правова культура (професійні стандарти, якість правничої освіти, етичні засади діяльності юристів) та зовнішня (правосвідомість громадян, рівень довіри до інститутів, готовність відстоювати права) взаємно підсилювали одна одну, адже без цього неможливо забезпечити стійкість і стабільність правової держави.

Ігнорування культурних особливостей у процесі правотворчості та правозастосування має низку негативних наслідків. По-перше, норми, які не враховують історичні традиції, мовні чи релігійні відмінності, часто сприймаються суспільством як нав'язані «згори» та відірвані від реалій повсякденного життя. У такому випадку вони існують лише на папері, не трансформуючись у реальні практики.

По-друге, виникає ризик їхнього *формального дотримання*: громадяни виконують вимоги закону не через внутрішнє переконання в їхній справедливості, а лише через страх санкцій. Це призводить до відсутності глибинної правосвідомості та знижує ефективність правового регулювання.

По-третє, тривале ігнорування культурного контексту може спричинити *відкрите неприйняття норм суспільством*. У такому разі закон сприймається як несправедливий, а його дотримання – як небажане або навіть шкідливе. Це породжує конфлікт між правовими і соціальними нормами, що часто призводить до соціальних протестів або тіньових практик.

Нарешті, найбільш небезпечним наслідком є формування *правового нігілізму* – стану, за якого право загалом втрачає легітимність в очах громадян. У такій ситуації зростає недовіра до держави, поширюється переконання, що «закони не працюють» або що їх можна обійти, що підриває основи правопорядку й демократичного розвитку.

Висновки. Право й культура в Україні перебувають у постійній взаємодії, адже правові норми народжуються з локальних цінностей і традицій, а згодом формують нові стандарти поведінки та довіри до інституцій. Правова культура – це не лише знання норм, а й система ціннісних установок, що визначає, коли суспільство звертається до права, а коли – до альтернативних механізмів. У країні з регіональною різноманітністю особливо важливо культурно чутливе впровадження норм, оскільки одні й ті самі правила можуть працювати по-різному

в різних громадах. Конституційні орієнтири (ст. 23, ст. 38) підкреслюють ціннісну функцію права та зобов'язують державу створювати інклюзивні механізми участі. Приклади судової реформи й цифровізації показують, що внутрішня правова культура професіоналів і зовнішня культура громадян не завжди узгоджені, що гальмує відновлення довіри. Європейський досвід доводить: лише баланс між цими рівнями створює «замкнене коло легітимності». Ігнорування культурних чинників веде до формалізму, неприйняття норм і навіть правового нігілізму. Тому право слід розглядати не лише як систему норм, а як культурний феномен, що відображає історичну пам'ять і уявлення про справедливість. Ключове завдання України – гармонізація внутрішньої та зовнішньої правової культури через культурно чутливе впровадження норм, що забезпечить їх реальну легітимність і ефективність.

Анотація

Метою роботи є всебічне дослідження взаємодії права і культури в Україні, з'ясування їхнього взаємовпливу на формування правосвідомості та правової культури громадян, а також обґрунтування необхідності культурно чутливого впровадження правових норм для забезпечення їхньої легітимності, ефективності та відповідності демократичним цінностям. Методика базується на комплексному вивченні та узагальненні науково-теоретичних джерел і нормативно-правових актів із подальшим формуванням висновків та напрацюванням практичних рекомендацій. У результаті дослідження з'ясовано, що право і культура в Україні перебувають у тісній взаємодії, взаємно впливаючи на формування правосвідомості та поведінкових практик громадян. Встановлено, що правова культура є не лише знанням норм, а й системою ціннісних орієнтирів і рівнем довіри до інститутів, від чого залежить ефективність правового регулювання. Показано, що гармонізація внутрішньої (професійної) та зовнішньої (суспільної) правової культури є ключовою умовою легітимності права, а ігнорування культурного контексту веде до формалізму, неприйняття норм і правового нігілізму. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємодії права і культури в Україні з акцентом на культурно чутливу імплементацію норм; уточнено зміст правової культури як поєднання внутрішнього (професійного) і зовнішнього (суспільного) вимірів. Доведено, що ефективність правового регулювання залежить від гармонізації цих рівнів та врахування регіональної різноманітності, історичної пам'яті й сучасних демократичних практик. Європейський досвід доводить: лише баланс між цими рівнями створює «замкнене коло легітимності». Ігнорування культурних чинників веде до формалізму, неприйняття норм і навіть правового нігілізму. Тому право слід розглядати не лише як систему норм, а як культурний феномен, що відображає історичну пам'ять і уявлення про справедливість. Ключове завдання України – гармонізація внутрішньої та зовнішньої правової культури через культурно чутливе впровадження норм, що забезпечить

їх реальну легітимність і ефективність. Напрацьовані висновки та рекомендації можуть бути корисними для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правничої освіти, а також у діяльності громадських організацій, що працюють у сфері розвитку демократичних інститутів і правової держави.

Ключові слова: право, культура, правова культура, правосвідомість, культурно чутливе впровадження норм, внутрішня і зовнішня правова культура, правовий нігілізм, демократичні інститути, правотворчість, правозастосування.

Senych Yu.Ya. Law and culture: interaction, mutual influence and culturally sensitive implementation of norms in Ukraine

Summary

The purpose of the work is a comprehensive study of the interaction of law and culture in Ukraine, to clarify their mutual influence on the formation of legal consciousness and legal culture of citizens, as well as to substantiate the need for culturally sensitive implementation of legal norms to ensure their legitimacy, effectiveness and compliance with democratic values. Methodology is based on a comprehensive study and generalization of scientific and theoretical sources and regulatory legal acts with the subsequent formation of conclusions and development of practical recommendations. As a result of the study, it was found that law and culture in Ukraine are in close interaction, mutually influencing the formation of legal consciousness and behavioral practices of citizens. It was established that legal culture is not only knowledge of norms, but also a system of value orientations and the level of trust in institutions, on which the effectiveness of legal regulation depends. It is shown that the harmonization of internal (professional) and external (social) legal culture is a key condition for the legitimacy of law, and ignoring the cultural context leads to formalism, non-acceptance of norms and legal nihilism. The study consists of a comprehensive analysis of the interaction of law and culture in Ukraine with an emphasis on culturally sensitive implementation of norms; the content of legal culture as a combination of internal (professional) and external (social) dimensions is specified. It is proven that the effectiveness of legal regulation depends on the harmonization of these levels and taking into account regional diversity, historical memory and modern democratic practices. European experience proves that only a balance between these levels creates a “vicious circle of legitimacy”. Ignoring cultural factors leads to formalism, rejection of norms and even legal nihilism. Therefore, law should be considered not only as a system of norms, but as a cultural phenomenon that reflects historical memory and the idea of justice. The key task of Ukraine is to harmonize internal and external legal culture through culturally sensitive implementation of norms, which will ensure their real legitimacy and effectiveness. The conclusions and recommendations developed may be useful for state authorities, local governments, legal education, as well as in the activities of public organizations working in the field of development of democratic institutions and the rule of law.

Key words: law, culture, legal culture, legal awareness, culturally sensitive implementation of norms, internal and external legal culture, legal nihilism, democratic institutions, lawmaking, law enforcement.

Список використаних джерел:

1. Ralf Michaels. Legal Culture. Forthcoming in *Oxford Handbook of European Private Law* (Basedow, Hopt, Zimmermann eds., Oxford University Press). URL: https://scholarship.l.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3012&context=faculty_scholarship&utm.

2. Susan S. Silbey. Legal culture and cultures of legality. *Handbook of Cultural Sociology*, eds. John r. Hall, Laura Grindstaff, and MingCheng Lo, London and New York: Routledge. URL: https://web.mit.edu/~ssilbey/www/pdf/legal_cu.pdf?.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Трихліб К.О. Генеза та розвиток терміну-поняття «право». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2, т. 1. С. 51–54.
5. Основи культурології: Навч. посіб. / За ред. Л.О. Сандюк та Н.В. Щубелки. К.: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.
6. Костицький В.В. Право як цінність: соціально-правові аспекти. Львів: Світ, 2015. 356 с.